

Izabela Stąpor

Instytut Języka Polskiego

Uniwersytet Warszawski

izabelastapor@uw.edu.pl

KAROLINA BIELENIN-LENCZOWSKA, *Koloniści z Rio Claro. Społeczno-językowe światy polskich osadników w południowej Brazylii*. Gdańsk: słowo/obraz/terytoria 2024, ISBN: 978-83-8325-084-7, ss. 326.

Książka *Koloniści z Rio Claro. Społeczno-językowe światy polskich osadników w południowej Brazylii* Karoliny Bielenin-Lenczowskiej to rezultat badań przeprowadzonych przez autorkę w południowej Brazylii między 2015 a 2021 rokiem (z przerwami).

Książka, chociaż ma charakter naukowy, napisana jest w ciekawy i przystępny sposób, dzięki czemu może zainteresować nie tylko specjalistów. Składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów o charakterze teoretyczno-metodologicznym, rozdziału dotyczącego historii osadnictwa polskiego w Brazylii i sześciu rozdziałów analitycznych poświęconych m.in. krajobrazowi społeczno-językowemu, praktykom jedzeniowym, praktykom językowym czy dziedzictwu kulturowemu w dawnej Kolonii Rio Claro (port. Colônia Rio Claro). Pracę zamyka zakończenie, obszerna bibliografia oraz indeks osób. Książka zainteresuje z pewnością antropologów, etnografów, jak i filologów.

Jak zaznacza K. Bielenin-Lenczowska, celem badań była refleksja nad pytaniami, na które nie ma jednoznacznych odpowiedzi:

Co to znaczy, że ktoś jest Polakiem w Brazylii? Jakie elementy kultury, zwłaszcza języka i praktyk rolniczych oraz jedzeniowych, uważane są za polskie? Co dla moich rozmówczyń i rozmów – oznacza mówienie po polsku, uprawianie polskich roślin jedzenie

typowego polskiego jedzenia oraz czym w takim razie jest polskie dziedzictwo? Wreszcie: jaki jest to język i jakie jest to jedzenie? Jak te praktyki, wyobrażenia obecne są w wielozmysłowym, ucieleśnionym krajobrazie społeczno-językowym w południowo-brazylijskiej wsi? (2024: 11–12).

Karolina Bielenin-Lenczowska wykorzystała w opracowaniu metodę etnograficzną, typową dla antropologii kulturowej, w której połączyła wywiady i obserwację z analizą materiałów wizualnych oraz danych zastanych (2024: 51). Wywiady, które przeprowadziła, miały zazwyczaj charakter półformalny, choć zdarzały się również rozmowy formalne w urzędach czy kościołach, a większość z nich odbyła się po polsku (często w jego różnych odmianach regionalnych). Podstawa materiałowa objęła siedemdziesiąt osiem rozmów trwających od około dwudziestu minut do trzech godzin. Ogromną część danych badaczka pozyskała również w trakcie obserwacji uczestniczącej. Mimo że głównym terenem badań była dawna Kolonia Rio Claro, autorka nie ograniczyła rozmów i obserwacji tylko do obecnego dystryktu Rio Claro do Sul. Analizą objęła również miasteczko Mallet – obecnie administracyjne centrum gminy (aktywnie kultywujące tradycje polonijne) – oraz São Mateus do Sul – większe miasto usytuowane najbliżej Rio Claro.

Zastosowanie w badaniach metod etnograficznych (wywiadów z elementami historii życia, wywiadów biograficznych, biografii językowych oraz obserwacji uczestniczącej) umożliwiło badaczce uchwycenie oddolnego charakteru zachodzących w ostatnich latach przemian związanych z dostępem do nowych technologii, zmianą sposobów gospodarowania, przekształceniami środowiska przyrodniczego. Autorka podkreśla, że dużą rolę w tych zmianach odgrywa wzmożona mobilność i coraz większe zainteresowanie Polonią brazylijską ze strony Polski (zarówno osób prywatnych, turystów, inwestorów, jak i instytucji państwowych). Badania archiwalne, w tym analiza fotografii i nielicznych zachowanych dokumentów osobistych, dostarczyły K. Bielenin-Lenczowskiej kontekstu historycznego i pozwoliły na dostrzeżenie pewnych elementów długiego trwania. A dzięki obserwacji i analizie stron internetowych oraz przez

udział w grupach dyskusyjnych, mogła prowadzić badania w okresie pandemii, utrzymywać kontakty z partnerami i partnerkami badawczymi oraz ocenić udział nowych technologii w aktywnościach diaspory.

Recenzowana książka wpisuje się w antropologiczne badania nad migracją, diasporą, krajobrazem oraz dziedzictwem kulturowym. Antropologię K. Bielenin-Lenczowska rozumie szeroko i obejmuje nią cztery subdyscypliny: antropologię społeczno-kulturową, antropologię lingwistyczną, antropologię fizyczną/biologiczną i archeologię. Badania, które prowadziła na terenach dawnej Kolonii Rio Claro, oscylują wokół dwóch pierwszych subdyscyplin. W książce wykorzystuje takie pojęcia, jak: krajobraz społeczno-językowy, praktyki i ideologie językowe, praktyki transidiomatyczne/transjęzykowe, kontakty językowe, praktyki rolnicze i powiązane z nimi jedzeniowe, patrymonializacja jedzenia, gastrolingwistyka, dziedzictwo kulturowe.

Zgodnie z podejściem antropologiczno-lingwistycznym praktyki językowe K. Bielenin-Lenczowska uznaje za jedno z praktyk kulturowo-społecznych i jako takie je bada. Jedną z koncepcji, którą proponuje w tej książce, jest krajobraz społeczno-językowy. Pojęcie to wywodzi od pojęcia krajobrazu językowego, które rozwija się prężnie w socjolingwistyce od lat 90. XX wieku, choć w Polsce nadal nie jest wystarczająco analizowane. Jak pokazują badania K. Bielenin-Lenczowskiej, krajobraz społeczno-językowy jest widoczny i odczuwalny (za pomocą różnych zmysłów) w przestrzeni dawnej Kolonii Rio Claro:

Przed wejściem posiane są kwiaty – jest to jedna z charakterystycznych cech ogródków potomków osadników z Europy. Rosną malwy, róże, różnego rodzaju lilie, fuksje, a także orchidee [...]. To kolorowa wizytówka gospodarstwa, z której kobiety są bardzo dumne. Za domem znajduje się ogród warzywny, w którym rosną buraki, ogórki, marchew, cebula, czosnek, sałata, czasem chrzan, pomidory oraz zioła i przyprawy – pietruszka, koper, mięta (2024: 139).

Inne elementy charakterystyczne dla krajobrazu Rio Claro to architektura, urządzenie domu, obrzędy świąteczne, sposób przygotowywania jedzenia i potrawy obecne na stołach, ich smak i zapach. Pamiątki po

kulturze przodków można spotkać w kościołach i na cmentarzach, gdzie język polski obecny jest w formie pisanej (w postaci napisów nagrobnych). Znakiem językowym obecności Polaków na tych terenach są nazwy ulic i lokalnych przedsiębiorstw, plakaty festynów i ulotek informacyjnych. Co ciekawe, język polski jest nadal słyszalny w domach i na ulicach dawnej Kolonii Rio Claro.

Ważnym aspektem badań K. Bielenin-Lenczowskiej są praktyki językowe – wielojęzyczna codzienność, kontakty językowe i przekaz pokoleniowy. Autorka charakteryzuje powszechne ideologie językowe, np. ideologię jednojęzyczności (w Brazylii dopiero w latach 80. zaczęto dostrzegać wartość wielokulturowości i różnorodności językowej). Inna ideologia wspomniana przez badaczkę to ideologia standardu językowego powiązana z normatywizmem i puryzmem językowym. Dotyczy ona przekonania o wyższości pewnej jednolitej formy językowej (tak zwanego standardu) nad innymi oraz – w konsekwencji – pewnej „wyższości” ludzi posługujących się owym standardem. Karolina Bielenin-Lenczowska przygląda się językowi polskiemu z Rio Claro, który konsekwentnie nazywa „językiem odziedziczonym”. Jest to język związany z życiem rodzinnym, domowym, lokalnym, wiejskim.

Innym ważnym tematem poruszonym w książce jest dziedzictwo kulturowe. Jest ono definiowane bardzo szeroko i odnosi się zarówno do znaczenia potocznego, jak i terminu naukowego oraz prawnego. Karolina Bielenin-Lenczowska skupia się na codziennym praktykowaniu lub używaniu dziedzictwa kulturowego. Rozumie je jako oddolne działania indywidualnych aktorów społecznych, czasem wspierane przez różne lokalne organizacje lub zorganizowane aktywności, na przykład skupione wokół zespołu folklorystycznego. Dziedzictwem dla antropolożki są zatem codzienne, zróżnicowane i zmienne praktyki jedzeniowe, sposoby uprawiania ziemi, wystrój domu, zwyczaje religijne, a także sposoby komunikacji i praktyki językowe.

Jak wykazuje K. Bielenin-Lenczowska jednym z elementów kształtujących dziedzictwo kulturowe Brazylijczyków polskiego pochodzenia są praktyki ogrodnicze/rolnicze i powiązane z nimi zwyczaje jedzeniowe. W badaniach interesuje ją przede wszystkim, co to znaczy „jedzenie

polskie”, jak i przez kogo to pojęcie jest konstruowane, a także co na co dzień jadają potomkowie Polaków w Brazylii. Zwraca uwagę na ich codzienne i świąteczne zwyczaje jedzeniowe i to, czy – albo w jaki sposób – są one powiązane z pamięcią o przodkach i polskim pochodzeniu. Innymi słowy, czy można te zwyczaje, ale także same produkty i dania, nazwać dziedzictwem jedzeniowym.

Z analiz przeprowadzonych przez autorkę wynika niezwykle bogaty i zróżnicowany obraz dziedzictwa kulturowego potomków osadników polskich w Brazylii. Polskość dla wielu z nich wyraża się w ich przywiązaniu do tradycji i zwyczajów, które utożsamiają z krajem swoich przodków (język, praktyki jedzeniowe, religijne, a także codzienne sposoby gospodarowania, uprawy ziemi oraz przekształcany przez mieszkańców lokalny krajobraz). Jednak polszczyzna, którą K. Bielenin-Lenczowska nazywa „językiem odziedziczonym”, a większość badaczy „dialektem polonijnym”, jest odmienna od współczesnego języka polskiego. Inne – chociaż nawiązujące do dań polskich – są dania polonijne, dostosowane do lokalnych smaków i wykonane z dostępnych produktów. Te potrawy i smaki są nazywane oraz patrymonializowane jako typowe polskie jedzenie i zostają włączane do repertuaru polskiego dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Autorka zauważa jednak, że – dzięki rozwojowi współczesnych technologii – Polska staje się coraz bliższa i dostępna dla potomków Polonii brazylijskiej i „za kilka lub kilkanaście lat odpowiedź na pytanie: co to znaczy być Polakiem w Brazylii będzie zupełnie inna, choć niewątpliwie równie skomplikowana i niejednoznaczna” (2024: 284).

Omawiana książka jest opracowaniem ważnym dla wszystkich zainteresowanych kulturą, historią i językiem polskim w Brazylii. Tym bardziej, że polskich prac naukowych poświęconych tej tematyce jest nadal stosunkowo mało. Karolina Bielenin-Lenczowska w sposób rzetelny przedstawiła złożoność, różnorodność i dynamikę dziedzictwa kulturowego Rio Claro. Zebrany materiał pozwolił badaczce na holistyczne i kompleksowe opracowanie zagadnień z pogranicza etnografii, antropologii i lingwistyki. Ogromnym walorem publikacji jest również bogata literatura przedmiotu.

Książkę wyróżnia swobodny i lekki styl oraz osobisty stosunek autorki do tematu. Nie jest to tylko opracowanie naukowe, ale – może przede wszystkim – opowieść o ludziach, których spotkali na swojej drodze badaczka i jej rodzina. Ciekawa i żywa narracja (z wieloma wątkami z życia codziennego) sprawia, że mogą po nią sięgnąć nie tylko specjaliści, ale również wszyscy zainteresowani polskim dziedzictwem kulturowym w Brazylii.

Warto wspomnieć, że K. Bielenin-Lenczowska stworzyła również wersję popularnonaukową książki, w której udostępnia wyniki badań, ale również wyraża swoje doświadczenie badawcze przez formy dźwiękowe i wizualne. Jest to dwujęzyczna, polsko-portugalska strona internetowa <https://polskarioclaro.com.br/>.